

MAIRONIO DRAMATURGIJA

*Bet visgi Rainys, – ėmė Jakštas kalbėti: –
Nepaprastas tipas; poetos jį dėti
Galėtų į dramą nukalę;
Savy užsidaręs, kai kartais prašneks,
Tai tavo atidą kaip segte prisegs,
Jis slepia nepaprastą galią!*

„Jaunoji Lietuva“, penktoji giesmė

Maironis – mūsų lyrikos tėvas, skambių eilėraščių ir poemų autorius, bet jis ryškiai matomas ir tarp pirmųjų lietuvių dramaturgų. Jo libretas *Kame išganymas* pasirodė 1895 m.; t. y. tuo metu, kai Vydūnas dar nebuvo sukūręs savo didžiųjų tragedijų ir misterijų, kai scenai rašė A. Fromas-Gužutis, Keturakis, Žemaitė, M. Šikšnys-Šiaulėniškis, G. Landsbergis-Žemkalnis ir kiti klotimų teatro repertuaro kūrėjai. Tiesa, pagrindiniai Maironio veikalai išleisti gerokai vėliau – kai romantinė tautinio atgimimo banga ėmė slūgti. Bet ir juose esama tam tikro prioritetiškumo. Draminė trilogija *Kęstučio mirtis* (1921), *Vytautas pas kryžiuočius* (1925), *Didysis Vytautas – Karalius* (1930), libretas *Nelaimingos Dangutės vestuvės* (1930) platesniame lietuvių dramaturgijos kontekste atrodo kaip vieni pirmųjų mėginimų paanalizuoti ir suaktualinti feodalinės Lietuvos žlugimo temą, sistemingiau apmąstyti tautos istorinį likimą. Nors šalia simbolinių, psichologinių ir lyrinių Vydūno, V. Krėvės, V. Mykolaičio-Putino, B. Sruogos dramų Maironio istorinės pjesės atrodo šiek tiek pavėlavusios, jose vis dėlto galime pastebėti tokių meninės minties pradų, kurie tik šiandien giliau atsiskleidžia mūsų rašytojų kūriniuose apie praeitį.

Žvelgiant iš didesnės laiko perspektyvos, nebe taip svarbu, kad istorinės Maironio dramos kadaise buvo įtrauktos į paradinį teatro repertuarą, kad jos buvo statomos kaip sentimentalūs patriotiniai reginiai. Šiandien mūsų literatūros klasiko pavaizduota senovė vargu kam gali atrodyti vien „kunigaikščių kultas“ ar „praeities idealizacija“. Atidžiau įsiskaitę, čia pajausime ir skausmą, ir aitrų nerimą, ir rūstų tragizmą. Be abejo, tai mažiau pavykę kūrybos puslapiai, bet ir juose atsispindi didžio menininko užmojai, matomi būdingieji maironiškojo pasaulėvaizdžio bruožai. Ilgainiui daug kas nublinksta, nebetenka vertės, bet kai kas labiau išryškėja, susilieja su šiuolaikine kultūrine bei socialine patirtim, sugestionuoja naujus vertinimo ir interpretavimo niuansus¹.

1

Dramose, kaip ir kituose savo kūriniuose, Maironis žvelgia į pasaulį dvejopos perspektyvos. Jis reaguoja į konkrečią savojo laiko ar istorinės praeities realybę ir kartu siekia aprėpti gyvenimą visumos žvilgsniu, empiriniuose reiškiniuose matydamas amžiną būties vyksmą. Maironis vaizduotojas krypta į konkrečias epochos aktualijas, kartais moralizuoja, yra veikiamas vienokių ar kitokių idėjinių tendencijų, o Maironis mąstytojas tartum formuoja kūrinį kitą regimybę, kur

¹ Maironio dramaturgija yra susilaukusi įvairių, daugiausia gana kritiškų atsiliepimų (Vaižgantas, V. Mykolaitis-Putinas, B. Sruoga, V. Bičiūnas ir kt.). Išvalgiai jos pagrindinius teminius motyvus, faktografinius šaltinius bei idėjines aspiracijas analizavo V. Zaborskaitė monografijoje *Maironis* (1968). Nagrinėta ši tema ir mano knygoje *Lietuvių dramaturgijos raida* (1979).

dominuoja ontologiniai tikrovės aspektai, vyrauja didžiosios žmonių aistros ir dvasiniai polėkiai, tvyro tiesos ieškojimų įtampa.

Kompaktiškame keturių veiksmų librete *Kame išganymas* blyksi daugelio svarbiausių XIX a. pabaigos socialinių reiškinių atspindžiai, svarstomi diskusiniai ano meto jaunimo veiklos ir pilietinio bei pasaulėžiūrinio apsisprendimo klausimai. Spėjama, kad ir pats veikalo sumanymas yra susijęs su autoriaus poleminiu reagavimu į 1886 m. pasirodžiusią ir plataus svarstymo susilaukusią J. Šliūpo knygėlę *Išganymas vargdienio*². Autorius netgi publicistiškai sukonkretina tekstą, paliečia Č. Darvino, F. Bekono, P. Prudono, E. Hartmano, A. Šopenhauerio, O. Konto koncepcijas, rodo maištaujančią darbo žmonių kovą, cituoja revoliucinius laisvės, lygybės ir brolybės šūkius. Veiksmo epizodų raida (tiksliau sakant, veiksmo fono kaita) išreiškia dešiniojo visuomenės sparno idėjinę resignaciją. Iš pradžių rodoma socialinio ir idėjinio aktyvumo banga, plūsteli jaunatviškos nacionalinio atgimimo nuotaikos, pasklinda šiurpūs revoliucinio ekstremizmo atgarsiai, o atomazgoje – didaktinis religinio atgailavimo, maištingų jausmų tramdymo paveikslas. Autorius čia tarytum užbėga už akių istorinei realybei: paprastai sakoma, kad tokia idėjinė krizė išryškėjo po 1905 m. revoliucijos, o *Kame išganymas* pasklido į žmones dešimtmečiu anksčiau – kartu su romantiškaisiais *Pavasario balsais* ir poema *Tarp skausmų į garbę* (pirminiu *Jaunosios Lietuvos* variantu).

Bet Maironis turbūt ne vien jaunystės sentimentų veikiamas laikė šį libretą savo mylimiausiu ir geriausiu kūrinium³. Matyt, poetas šitaip manė todėl, kad jam svarbios buvo ne anksčiau minėtos paviršutinės prasmės, o vidiniai pagrindinio herojaus išgyvenimai, tiksliau sakant, lyrinė drama, situacijos žmogiškasis universalumas⁴.

Kūrinio centre – veikli, audringų dvasios polėkių asmenybė, kuri negali „eiti be tikslo šios žemės keliu“. Šis romantiškas herojus giminingas *Jaunosios Lietuvos* Rainiui ir Maironio eilėraščių lyriniam subjektui, tik labiau egzaltuotas, jausmų ir idėjų kryžkelėse įsiaudrinęs, gyvenimo vilionių gundomas ir praradimų skausmą išgyvenantis (neatsitiktinai librete pasikartoja lyriniai *Pavasario balsų* motyvai, skamba daugelio eilėraščių parafrazės ar net ištisi posmai – pvz., „Jaunimo giesmė“). Autorius jį rodo lyg Prometėją, konfliktuojantį su dievais, lyg Faustą, kurstomą šėtono pagundų, lyg M. Lermontovo klajūną, apraudantį savo vientulystę. Koks spontaniškas dvasios šauksmas skamba Zonio lyriniame monologe, kai sumaištin patekusi jaunuolio siela ieško meilės palaimos ir vidinės santarvės:

*Aš noriu tikėti,
Aš noriu mylėti,
Aš noriu per amžius vien meilę girdėti!
Argi tikslas aukštesnis bebus?*⁵

Meilė įprasminama kaip galinga žmogaus būties apraiška. Ne veltui ši tema librete susiejama su senovinės Rytų kultūros atributais, apgaubiamą romantiniu dekoru. Bet svarbiausia čia yra vidiniai herojaus dvasinės būsenos aspektai. Sujaudintame monologe kalbama, kad žmogus gimsta ne vien „užganėdinti noras žemus“, mėgautis hedonistiniais apžavais, bet ir pasinerti į jausmų „gelmę taip begalinę“, patirti „ko trokšta širdis“. Veiksmo užuomazgoje gundantis ir įkvepiantis moters grožis turi dvejopą reikšmę – paaštrina herojaus religinių įsitikinimų krizę ir išjudina jo emocines galias, savojo „aš“ gilesnį jutimą.

Su ne mažesne poetine jėga išreikštas ir herojaus reagavimas į socialinius reiškinius. Karštas idealistas, kilnaus tikslo ieškantis mąstytojas ne vien komentuoja, bet ir išgyvena stiprų kaltės bei asmeninės atsakomybės jausmą, susidūręs su revoliucine maištaujančių žmonių rūstybe. Jo širdį užplūstantis nerimas – tai naujas asmenybės dvasinis sąmyšis, nustelbiantis net ir meilės troškimą:

² Zaborskaitė V. Maironis. – V., 1968. – P. 193–198.

³ Maironis. Pavasario balsai ir Kame išganymas. – K., 1913. – P. 82.

⁴ Šie aspektai daugiausia ir buvo paryškinti vėliau perredaguotame veikalo tekste, kuris pasirodė 1913, 1920 ir 1930 m.

⁵ Maironio Raštai. – K., 1930. – T. 3. – P. 10. (Toliau tekste nurodomi šio leidimo puslapiai.)

*Taip rūstingi tie žmonės, bet kuo jie kalti?
Ar kad rankos pūslėtos ir pirštai nutrūkę?
Iš jų prakaito – kraujo tu vyną geri, –
Jie į svetimą šalį keliauja aprūkę!
Argi meilės ieškoti, svajoti saldžiai,
Kai tiek vargšų be duonos, be stogo keliauja? (p. 13)*

Visi tolesni Zonio išgyvenimai – skaudi depresija. Herojų apvilia ir išduoda mylima moteris. Žmonės, kurių dvasiniu vadovu jis norėjo būti, nuo jo nusigręžė ir pasityčiojo. Visų paniekintas, teisybės ir gėrio neradęs, pakeleję prie medžio pririštas, jis pasijunta lyg prie uolos prikaltas mito herojus, amžinas žmonijos kankinys. Į jo lūpas Maironis deda tikrą filosofinės lyrikos perlą:

*Kaip laivas ant vilnių, kaip medis nuo vėjo,
Neranda ant žemės ramumo žmogus,
Kai tiki, jog švinta, – vėl audros užėjo
Ir dangų užtemdė, pakirto sapnus!
Kur galas tų marių? Kur kraštas žadėtas?
Jo klystanti ieško per amžius mintis!
Jau rodos netoli. Mojuoja žvaigždėtas,
O tiek milijonams nematomas jis!.. (p. 21)*

Čia pat ima skambėti ir šekspyriško tragizmo gaida. Pasijutęs vienišas ir visų apleistas „ant žemės visos“, nutolęs nuo romantiškų jaunystės idealų, herojus svarsto amžiną būties ir nebūties klausimą. Suskamba monologas, kurį galima dėti greta geriausių Maironio lyrikos posmų:

*Ir kam aš ant žemės? Kas liepė iš motinos yščiaus
Man dieną išvysti? Kam reikia manęs?
Kas liepia man augti tarp saunorų, tarp melagysčių?
Ir uždengė kelią, kursai, nežinau, kur nuves!
Aplinkui tylą vien šalta!.. norints dega krūtinė!
Atsakymo nėra... Ir kaipgi baisi ta tylą!..
Kur tikslas to būvio? Kur jo priežastis pirmutinė?
Ar niekas to klausimo man neišriš niekada? (p. 23)*

Finale žmogaus akistata su Dievu. Liečiami skaudūs sielos disonansai. Nors herojus rodomas misteriškoje religinės hipnozės aplinkoje, nors svarbiausias jo oponentas dabar yra vienuolis Pranciškonis, filosofinė veiksmo tonacija išlieka. Paskutinėse Zonio replikose girdime visiems romantinės prigimties maksimalistams būdingą „pasaulinio sielvarto“ ir prometėjiškos kančios atgarsį. Iš tiesų tai minios nesuprasto, nei danguje, nei žemėje tiesos neradusio pranašo, prieš laiką palaužto idealisto skundas ir ironiškas svarstymas:

*Gal Dievas yra, bet apleido Jis žmones!
Jis didis: nerūpi Jam mūsų karionės:
Ant žemės tiek ašarų ir sopulių!
Ir tiek be paguodos širdies gedulių!
Aš ranką norėjau žmonijai paduoti,
Liuosybę, brolystę, lygybę sapnuoti,
Norėjau apsaldyti skausmų nors dalį!
Bet, o beprotys! Tavo maldos – sapnai!
Ant žemės vien pragaras; Dievas patsai*

Pažymėtina, kad pradiniame libreto variante Zonio maištingumas ir skausmingas įniršis gerokai prislopintas. Finale į personažo lūpas buvo įdėti nuolankūs atgailautojo žodžiai apie Dievo malonę, kaltės atleidimą, „neverto sūnaus“ nuolankumą⁶. Naujoje redakcijoje šios replikos nebėra. Nors skamba „Gloria in excelsis Deo“, sužeistos sielos drama lieka apgaubta paslapties šydu. Čia Maironis dar kartą pademonstravo didelio menininko nuovoką.

Pagrindimų veikėjų trijulė – Zonis, Marys, Gražutė (vardai, matyt, sąmoningai „neutralizuoti“, atsieti nuo lokalinio fono) – sudaro branduolį turiningai draminei intrigai. Tačiau ta galimybė ne visai išnaudota. Pavyzdžiui, Gražutė, kuri pasirodo scenoje rytietiško mergaičių choro lydima, paskleidžia ir romantiškos meilės, ir žemiškos erotikos kerus, pati blaškosi prieštarų prigimties gaivalų veikiamą, bet jos charakterio linija vien punktyrais nužymėta. Ironiškasis Marys, lyg Gėtės Mefistofelis, drumsčia Zonio sąmonę, suvilioja jo mylimąją, demonstruoja cinišką požiūrį į žmones ir visas gyvenimo vertybes bei idėjas, bet jo, kaip personažo, funkcija yra sąlygiška, simbolizuoja negatyvius pagrindinio herojaus sąmonės gaivalus ir dvasinį žmogaus prieštarumą⁷. Tiesa, „meilės trikampis“ veikia. Zonio pamilta Gražutė patenka į ciniko Mario pinkles, apviltasis idealistas skaudžiai išgyvena meilės išdavystę ir, keršto aistroms suliepsnojus, nušauna klatingą konkurentą. Sukrėsta Gražutė aprauda savo lengvabūdiškumą ir prisipažįsta tikra meile mylėjusi vien tik Zonį. Bet šios veiksmo peripetijos giliau susijusios tik su pagrindinio veikėjo dvasine krize (pvz., Zonio rauda „Tu, angele, mano sapnuotas slapčia!“ antro veiksmo pradžioje – vienas stipriausių lyrinės poezijos fragmentų šiame kūrinyje).

Veikalas traktuotinas kaip monodrama. Viskas, ką išsako ir išgyvena Zonis, atspindi tragiškąjį Maironio lyrizmą, kuris tokiu egzaltuotu pavidalu niekur daugiau ir nebeatskleidė (eilėraščiuose tai dažniausiai liečiama užuominomis, slepiama potekstėje, pasklinda gaudulio ir sarkazmo intonacijose, o poemoje *Jaunoji Lietuva* dėmesys koncentruojamas į valingą, prieštaravimus įveikiančią Rainio asmenybę). Turininga monodraminė libreto *Kame išganymas* sandara teikia vilčių, kad šis mylimiausias poeto jaunystės kūrinys kada nors susilauks rimtos muzikinės interpretacijos, o atgyvenusi siužetinė atributika ir anuometinių pasaulėžiūros aktualijų komentavimas beliks tik „egzotiniu“ stipraus lyrinio konflikto tonu.

2

Maironį – mąstytoją, tragišką romantiką jaučiame ir trilogijoje apie feodalinės Lietuvos žlugimą. Nors čia pasinerta į XIV–XV a. mūsų krašto istorines realijas, narpliojami kunigaikščių Kęstučio, Vytauto, Jogailos, Skirgailos, Švitrigailos tarpusavio santykiai, vaizduojamas lietuvių pasipriešinimas kryžiuočių ekspansijai ir Lenkijos magnatų politinėms intrigoms, kartkartėmis atsiveria langas ir į platesnę būties erdvę, pasigirsta filosofinio laiko žingsniai. Antai dramos *Kęstučio mirtis* prologas prasideda homerišku kreipiniu į žiūrovą ir skaitytoją, raginimu pažvelgti „anapus“, pasigilinti į amžių išmintį, pakilti virš savo pilkos kasdienybės:

*Paliki už durų kasdienius vargus
Ir pilko gyvenimo naštą!
Lakius pabalnojęs vaizduotės žirgus,
Nuskriski į tolimą kraštą!
Į kraštą tamsių, neižengiamų girių,
Į kraštą prabočių, tėvų – didžiaviryių!.. (p. 91)*

⁶ Maironis. Pavasario balsai. – Tilžė, 1895. – P. 78.

⁷ B. Sruoga, gretindamas šiuos du personažus, pabrėžė jų dvasinio nesubrendimo paraleliškumą. Esą abu jie yra tų pačių gyvenimo priešingybių paveikti, „nuo pat pradžios vienas nuo kito bėga kaip du didžiausiu priešininku“, o iš tikrųjų yra „tiktaį vėjelio pūstelėjimo aukos“ (*Sruoga B. Maironis // Lietuvių literatūros kritika. – V., 1971. – T. 1. – P. 458*).

Trilogijoje daug operinio teatrališkumo, etnografinio dekoratyvumo, patriotinio sentimentalumo, bet nevengiama ir kontrastingo ironijos atspalvio. Į daugiabalsį istorinių veikėjų kalbos srautą įsipina žodžiai iš kitos sferos, kaip štai Juokdario monologas, kuriuo užbaigiamas dramos *Vytautas pas kryžiuočius* pirmasis veiksmas:

*Tiek buvo triukšmo!.. o dabar tyla!..
Ir taip tai visados pasaulio sūkuriuos:
Užeis audra, net griūva qžuolai!
Gyvenimo, manai, nebėra ateity!..
Bet nusiblaivė... užsimiršo viskas!..
Tik vos istorijos pageltę lapas
Du žodžiu apie tai
Lyg nenorom beužrašys!.. (p. 200)*

Vėliau šis balsas suskamba ir visai sarkastiškai. Į nerimstančių karžygių darbus pažvelgiama viską bliviai vertinančiu žvilgsniu. Ar verta be paliovos drumsti vos tik „nurimusio gyvenimo kampelį“? Užtraukti ant žmonių galvos tiek „kančių, kovų, nelaimių“, kraujo latakų ir beprasmių keršto? „Ir kam? Kuriems galams? Kad juos paskui / Istorija paskelbtų didžiavyriais!..“ (p. 262).

Kai kurių visuotinumą parametrų galima būtų ieškoti ir pagrindinio trilogijos veikėjo dramatiškame likime. Kunigaikštis Vytautas, kaip ir anksčiau minėtasis Zonis arba *Jaunosios Lietuvos* Rainys, turi audringos, maksimaliai save išreikšti trokštančios asmenybės bruožų. Jis maironiškai kelia ir gina tėvynės idealą, išeina į istorijos areną sklindant pavasario balsams ir gyvenimo džiaugsmo akordams („Apimti pasaulį, priglaut prie širdies...“ – šie poeto lyrikos motyvai skamba už Vytautą numirti pasiryžusios Laimutės lūpose), susiduria su bendražygių išdavystėmis ir savanaudiškumu, vis giliau grimzta į skaudžią resignaciją ir miršta dejuodamas: „O nelaimingas aš!..“ (p. 419) Tragiškiausia Vytauto, o kartu feodalinės Lietuvos likime yra tai, kad laisvės siekimus, vienybę ir savitarpio pasitikėjimą žlugdo savieji (trilogijoje ilga virtinė krašto išdavikų ir prisitaikėlių – nuo eilinio pataikautojo kryžiuočiams Vaidilos iki karūnuoto Jogailos), o norint išsigelbėti, reikia prašyti priešų pagalbos ir užtarimo, taigi – vėl einant į kompromisus, prisitaikant, kai ką netgi išduodant ar parduodant. Šituose paradoksuose Maironis mato ne tik tautos likimo, bet ir apskritai žmogaus siekimų prieštarumą. Trokšti laisvės, liepsnoti didelių žygdarbių liepsna ir kartu jausti vergovės pančius ir išdavystės bei nusižeminimo gėdą – tai gal skaudžiausia tiek valdovo, tiek apskritai dažno žmogaus dalia. Dramoje *Vytautas pas kryžiuočius* Maironio herojus tai išsako ir su ne mažesne širdgėla kaip ir kunigaikštis Igoris garsiojoje A. Borodino operoje:

*Štai aš pokyly!.. už mano priešų skobnio!
Visi jie linksminas, puotaudami prieš karą,
Prieš karą, Lietuvai paskelbtą!..
Vieniems tas karas žada gausų pelną,
Kitiems duos garsų vardą,
O man?.. Man brangią bočių žemę
Pavers į pelenus ir ašarų pakalnę!
Ir aš!.. aš pats prie to pridėsiu savo ranką!..
Bet kito kelio grįžt man į tėvynę nėra!..
O, duokit man dievai, jos valdžią!
Jaučiu: ne veltui būsiu jos tada valdovu! (p. 223)*

Vytautas dramatiškiausias tais momentais, kai, siekdamas savo tikslo, pažeidžia etinius principus, išgirsta priekaištaujančią sąžinės balsą. Etinis šio herojaus jautrumas yra tolygus jo patriotiniam

idealizmui, jo karžygiškai narsai bei politiniam įžvalgumui. Tai ne vien riteris, pasižymintis aukšta elgesio kultūra, galantiškai pagerbiantis kovos lauke kritusį kryžiuočių komturą („Geriausias mano draugas – priešas!..“), bet ir kenčiantis žmogus, kuris giliai jaučia pralieto kraujo moralinę vertę:

*O, taip skurdu ir taip skaudu,
Kad per lavonus reikia
Prie tikslo kai kada kilniausio žengti!..
Ir taip bus dar ilgai!* (p. 243)

Nevengiama ir „iš šalies“ pažvelgti į tuos išgyvenimus, pasvarstyti, kodėl „vargų vargai šioj ašarų pakalnėj“, kodėl „žmonės kenčia ir kitus kankina?“ O gal taip reikia, – sako Vytauto sesuo Danutė, – „Kad nuolatinėj kovoj / Ir bręstų ir tvirtėtų mūsų jėgos!..“ (p. 267)

Vis dėlto universalieji laiko ir erdvės parametrai trilogijoje nužymėti vien keliais brūkšniais. Žmogaus dvasiniai prieštaravimai, asmenybės, vykdančios istorinę misiją, moraliniai ir psichologiniai konfliktai čia tik numanomi, tiesiogiai neryškinami arba paliečiami prabėgomis. Svarbiausia Maironiui – tėvynės tema, krašto likimo drama. Visi veikėjai yra tik politinių įvykių dalyviai, bandantys apginti ir stiprinti Lietuvos suverenumą arba jį griauti. Asmeninių santykių gijos vienur kitur užsimezga, bet čia pat išdryksta ir į jokus rimtesnės intrigos kamuolius nesusiraizgo (Laimutės ir Eimučio meilė *Kęstučio mirtyje*, jauno bajoro Enriko ir Ragainės komturų mėginimai palenkti Vytauto sesers Rimgailės širdį dramoje *Vytautas pas kryžiuočius*, lenkų didiko Sepinskio aistringi pasikėsinimai į Julijonos Vytautienės garbę tragedijoje *Didysis Vytautas – Karalius*). Draminė įtampa atsiranda iš to, kad vaizduojamas labai kritiškas istorijos tarpsnis. Stiprėjant kryžiuočių ekspansijai į rytus, ryškėja Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir kaimyninių slavų kraštų gynybinio susivienijimo būtinybė, didėja Lenkijos valstybinė įtaka, susiskaldę lietuviai (be to, ordino kurstomi smelktis į rusų žemes) atsiduria prie žlugimo ribos, jų laukia prūsų likimas. Vytautas labai herojiškai (ne tik kardu, bet ir diplomato išmintim) bando įkvėpti gyvybę mirštančiai Lietuvai, sustiprinti jos valstybingumą, bet visas jo ir jo bendraminčių pergales bei žygdarbius persekioja juoda istorinio neišvengiamumo šmėkla. Autorius sąmoningai koncentruoja dėmesį į pačius skaudžiausius įvykius (Krėvos unija, Kęstučio nužudymas, Vytauto bėgimai pas kryžiuočius, kunigaikščio įpėdinių sunaikinimas, Žemaičių atidavimas vokiečiams, karūnacijos žlugimas), o apie didžiuosius karo žygius (netgi Žalgirio mūšį, Vorkslą) užsimenama vos vienu kitu žodžiu. Matyt, vadovautasi *Jaunosios Lietuvos* įžangoje skelbta teze – „Skausmuos jėgos išaugs..“

Žinoma, tautinio atgimimo žadintojas Maironis negalėjo būti objektyvus ir šaltas minėtos istorinės situacijos analitikas. Krašto praeitis jam, kaip ir S. Daukantui, buvo nacionalinio sąmoningumo gaivintoja, moralinė amžių jungtis, kurią jis akcentavo tiek savo istoriografiniuose darbuose, tiek poezijoje, tiek dramaturgijoje. Trilogijoje nepagailėta pagiežingų žodžių gimtojo krašto priešams, ypač kryžiuočiams ir lenkų politikams. Pastariesiems tenka ir už vėlesnes skriaudas (Vytauto palaikų išniekinimas epiloge). Daugumas trilogijos veikėjų, pinančių Lenkijos diplomatinės intrigas prieš Lietuvą, vaizduojami kaip klastingi, pikty kėslių žmonės. Tik Jogaila finaliniuose epizoduose rodomas su tam tikru atlaidumo atspalviu, pabrėžiamas jo pasimetimas istorijos kryžkelėje, kaltės Lietuvai jausmas (šį Jogailos vidinį dramatiškumą netrukus giliau išryškino B. Sruoga dramoje *Milžino paunksmė*).

Atiduota duoklė ir Vytauto adoracijai (kaip ir poemoje *Jaunoji Lietuva*), kuri ypač paplito minint kunigaikščio mirties 500 metų sukaktį 1930-aisiais. Tiesa, tai nukelta į paskutinės dramos epilogą, kur tautiniais drabužiais apsirengusi „prisikėlimo dievaitė“ pakiliai deklamuoja skambų tekstą apie nemirtingą tautos didvyrio šlovę, jo idėjų uždegančią galią. Tačiau tragiškame veikalo finale Vytautas miršta labiau su kankinio negu su didvyrio aureole (jam ant negyvos galvos uždedama karališka karūna). Į ainius kunigaikštis apeliuoja vien riterišku raginimu išsaugoti tautinę savigarbą ir sąmoningumą. Paskutiniai jo žodžiai – „Neleiskite pažemint Lietuvos!“ (p. 419).

Galbūt šią repliką rašydamas Maironis galvojo ne vien apie XV a. Lietuvą, bet ir apie savąjį laiką,

apie netikrą naujai prisikėlusio krašto rytojų? Juk situacija buvo panaši. Tiek dėta pastangų pažadinti tautą iš amžių miego, nusimesti vergovės pančius, pasidžiaugti laisve, o netikrumo šešėlis vis tiek persekiojo. Kas bus toliau? Ar pajėgsime atsilaikyti? Ar nesuės tarpusavio vaidai, ar nepakeis visko savaip naujos, galingesnės jėgos? Todėl, kad ir kas būtų, „neleiskite pažemint Lietuvos“, išlikite dvasiškai nepalūžę!

Taip vėliau istoriją aktualino savo dramose Juozas Grušas ir Justinas Marcinkevičius.

Moralinės stiprybės tema elegiškai išplėtota librete *Nelaimingos Dangutės vestuvės*. Šį kūrinį galima būtų traktuoti kaip jausmingą meilės tragediją su daugybe etnografinių aksesuarų, liaudies dainų lyrinėmis intonacijomis. Bet asmeninių santykių plėtra čia visai blyški, į paviršių iškyla patriotinė patetika, tautinės savigarbos ir dvasinio tvirtumo poetizavimas.

Pagrindinė veikalo herojė – lyg karžygių epo veikėja, senovinių liaudies padavimų didvyrė. Per prievartą tekinama už Mozūrų kunigaikščio, ji pačiame vestuvių pokylio įkarštyje trenkia žemėn taure ir čia pat prisiekia dievaitei Praurimei tapti vaidilute, kurstyti šventąją ugnį pagonių šventykloje. Pagrobta aistringai ja susižavėjusio kryžiuočių komtūro ir netekusi skaistybės, Dangutė, nors ir išvaduota iš priešų nelaisvės, puola į liepsnojantį laužą, renkasi mirtį, o ne gėdingą gyvenimą.

Dangutės tragedija tarytum simbolizuoja tautos vargų kelius, jos charakterio išbandymus. Skaisti, meilės ištikimybę sauganti, jokių kompromisų nepripažįstanti būtybė iškyla veikalo centre kaip pati tėvynė – Lietuva. Kenčianti, klatingai prievartaujama, ji skaudžiai aprauda savo sunkią dalią:

*Ko aš sulaukiau, vos pražydusi jaunatvei?
Tiek man gyvenimas žadėjo! Tiek svajojau laimės!
Ir štai jau viskas baigta!.. Kaip tasai lapelis
Nuo savo gimtojo medelio,
Esmi audros nublokšta ir purvynan drėbta!* (p. 80)

Tragiškas herojės moters paveikslas turėjo iškilti ir istorinėje dramoje apie Barborą Radvilaite, kurią Maironis buvo pradėjęs rašyti gyvenimo pabaigoje (poeto archyve išliko tik pradiniai jos apmatai).

3

Maironis – pirmasis žymus lietuvių poetas, paėmęs į rankas ir dramaturgo plunksną. Tad natūralu, kad jo veikaluose norime ieškoti simbolikos, perkeltinių prasmų, lyrinių ir filosofinių dvasios atsivėrimų, sukauptos nuotaikos, pakylėto tragizmo, romantinio mosto, nekasdieniškai skambančios eiliuotos kalbos. Žodžiu, viso to, kuo savita poetinė drama. Tačiau šią dabar paplitusią dimensiją Maironiui nelabai galime taikyti. Nors rašęs savo dramas eilėmis, jis veiksmą plėtojo ir charakterius kūrė nedaug tenutoldamas nuo prozinių pjesių modelio, iš esmės ėjo tradicinėmis istorinės melodramos vėžėmis, vos vienu kitu atveju laisviau suplasnodamas poetinės minties sparnais.

Lyrinio monologo stichija gaivališkausia librete *Kame išganymas*. Čia ryškus netgi pagrindinio veikėjo vidinis susidvejinimas, duodąs patį stipriausią stimulą konflikto (kuris atsiskleidžia kaip romantiškos asmenybės sielos disonansas) raidai ir įtampai. Monodramos aidėjimą daug kur sustiprina sumaniai formuojamas sceninis fonas, choro funkcijas atliekantys vaikų balsai, maištaujanti vargdienių minia, užklydęs filosofas vienuolis ir kt. Tai ne vien operiniai reginiai, bet ir idėjų dramą suvienijantys poetinio teatrališkumo atributai. Žinoma, prie šio branduolio sunkiai dera publicistinio disputo schema, jos didaktinė tendencija, apie tai jau kalbėta nagrinėjant šio kūrinio problematiką. Trilogijoje apie Vytautą taip pat yra iškilus emocinės saviraiškos centras – pagrindinio veikėjo paveikslas. Didysis kunigaikštis visose trijose dramose labiausiai imponuoja tuo, kad jis yra ne vien konkretus istorinis asmuo, bet ir Tėvynės gyvybingumo idėja, kraštą vienijanti ir budinanti laisvės dvasia. Prie Vytauto galvos priartėjusi karališkoji karūna lyg mirazas šviečia nerimo apimtų tėvynainių sąmonėje ir iš esmės tampa poetiniu simboliu. Vis dėlto nuoseklus, šią idėją monumentaliai išreiškiančios meninės struktūros autorius nesufurmavo. Vytautas, didelio antraeilių personažo būrio

apsuptas, dažniausiai susinivelioja įvykių sraute, lieka vienareikšmė politinio veikėjo figūra. Poetinio žodžio koncentracijos, daugiareikšmės sugestijas žadinančių veiksmo peripetijų trilogijai stinga, o eiliuota kalba daug kur yra stačiai blanki. Perdėm konkretus situacijų ir įvykių komentavimas, buitiskas veiksmo plėtojimas dažnai išgairina poetinę žodžio rimtį ir emocingumą iš dialogų bei monologų.

Maironio dramose apstu tradicinio teatrališkumo, melodraminio sceniškumo, būdingo ankstyvajam lietuvių teatrui. Čia kaip ir A. Fromo-Gužučio, M. Šikšnio-Šiaulėniškio istorinėse pjesėse ar anuomet populiariame lenkų dramaturgo A. Asnyko *Kęstutyje* netrūksta romantinės heroikos, sentimentalumo, iliustratyvios atributikos. Siekiama, kad būtų reginys, kad mirgėtų senovinės pilys, menės ir pagoniškos šventyklos su šarvuotomis riterių figūromis, žilabarzdžiais vaidilomis ir kanklininkais, šokančio ir dainuojančio jaunimo šurmuliu. Nuolat šmėžuoja būriai personažų (tragedijoje *Didysis Vytautas – Karalius* jų beveik visas pusšimtis), veiksmą stumia besikeičiantys įvykiai. Replikose mintis konkretizuojama, beveik viskas išsakoma tiesioginiais konstatavimais. Be to, trilogijoje apie Vytautą dramaturginę laisvę gerokai varžo faktografiškumas, lėtokas ir ne visada nuoseklus veiksmo tekėjimas ne itin vaizdingais istorinės kronikos vingiais. Meninės išmonės čia mažoka. Prisimenant Vydūno istoriniams veikalams būdingą filosofinę simboliką, V. Mykolaičio-Putino *Valdovo* aukštą tragedijos stilių arba tokį istorinių kronikų spalvingumą bei lyrinį refleksyvumą, koks vėliau išryškėjo B. Sruogos pjesėse, Maironio stilistinė ir žanrinė ekspresija atrodo gerokai blyškesnė.

Lyriniai sceninės kompozicijos niuansai istorinėse dramose autoriui mažai terūpėjo. Eksponuojami efektingi įvykiai, vengiama statiškumo, sužadunami patriotiniai jausmai, ir to gana. Tačiau vienu kitu atveju pa jaučiame ir subtilų dramaturgo braižą, emocinę veiksmo potekstę, išmoningai suformuotą meninį tekstą. Antai paskutiniosios trilogijos dalies baigiamajame veiksmo nuo pat pirmųjų scenų telkiasi nerimo debesys. Personažai pasirodo po du, po tris, pasikeičia trumpomis replikomis. Daugiausia tai klausimai be aiškaus atsakymo. Turi įvykti Vytauto karūnavimo iškilmės, svečių gausu, o tvyro neįauki nežinia, bauginantis laukimas dvelkia šurpu, ir tai išraiškingai perteikiama dialoguose:

III Tarnas

O ar girdėjote! Trakuos

Krauju paplūdęs, sako, ežero vanduo!

O ties Smolensku matę vilką be odos

Kaip kruvinas per girią skriejęs.

II Tarnas

Jūs liaukitės kalbėję tokius daiktus!

Net šiaušias ant galvos plaukai!

IV Tarnas

Aš pats šiandieną, vos saulutė patekėjo,

Žiūriu, užslinko ant mėnulio juodas taškas

Ir pasirodė ant dangaus juoda karūna! (p. 414)

Beveik viso šio veiksmo metu scenoje sukinėjasi Švitrigaila. Jo sarkastiškos replikos, neaiškios užuominos, netikėti šurkščios jėgos prasiveržimai didina įtampą. Tai pikta lemiantis personažas, kuris tarytum diriguoja tragišką finalą. Makabrišką atomazgą vos ne groteskiškai nuspalvina kanclerio Sepinskio bandymas sugundyti Julijoną Vytautienę tuo momentu, kai didysis kunigaikštis lemtingai krinta nuo pabaidyto žirgo. „Proziškomis“ priemonėmis kuriamas nekasdieniškumo, galima sakyti, oratorinio vyksmo įspūdis, ir todėl epilogė natūraliai jau gali suskambėti baladiškas Amžių Balsas, filosofiskai apibendrinantis užsibaigusią žilos praeities viziją:

*J aklą bedugnę, mirties ir gyvybės šaltinį,
Kaip saulė į vakarus, slenka ir žmonės ir amžiai...
O kiek tais negrištais keliais jau tautų nukeliavo!
Jų tolimos aimanos... pergalių šūkliai nutilo!
Tik pėdas kai kur didžiavyriai ant žemės įspaudė!..
Tik balsas slaptingas... kai kam... iš anapus prabyla!.. (p. 423)*

Maironio veikalai gerokai monotoniški. Juose vyrauja rimties, gaudoko iškilmingumo nuotaika. Tačiau retsykiais nevengiama ir kontrastingų intonacijų. Vienur kitur, kai orūs politiniai veikėjai sprendžia lemtingas problemas, netikėtai įsiterpia kurio nors rūmų juokdario parodijinis kalambūras, ir viskas akimirksniu nušvinta kitoje šviesoje. Netgi tokia vienspalviame, apeiginių dainų pynėmis apipintame kūrinyje, kaip *Nelaimingos Dangutės vestuvės*, vaidilutės pagrobimas vyksta beveik humoristiniame pakrikusios šventyklos fone, kur strapinėja nuo midaus apkvaitę šventos ugnies saugotojai, o vyriausias Kūrėjas pirkliškai derasi su dievų pagalbos prašančia moteriške dėl linų kuodelio – kad esą už tokią menką auką ji norinti daug malonių išmelsti.

Maironio dramatinė poetika itin demokratinė. Orientuotasi ne į išrankius teatro gurmanus, o į plačius visuomenės sluoksnius. Matyt, būta troškimo populiarinti žmonėse krašto istoriją, scenine forma gaivinti tautos atmintį. Žodžiu, ieškota to paties adresato kaip ir rašant *Pavasario balsus*, *Jaunąją Lietuvą*, *Raseinių Magdę* bei kitus kūrinius.

Apie Maironio poeziją kadaise buvo išsirtarta labai kategoriškai – paseno. Apie jo dramas dar lengviau tai pasakyti. Vis dėlto ne viskas čia atgyvenę. Yra šiuose veikaluose gyvas tautos žadintojo troškimas pažinti krašto istorijos tiesą, pereiti skaudžius tėvynės kančių kelius, išaukštinti jos heroizmą ir dvasinę ištvermę. Maironis neliko vien karžygiškumo apologetas, žilos senovės idealizuotojas, nes gilinosi į praeitį su tikro istoriografo kruopštumu ir ieškojo ten dramatiškų nacionalinės patirties momentų, į daug ką žvelgė iškilaus mąstytojo žvilgsniu, vienaip ar kitaip paliesdamas ir universalius žmogaus būties konfliktus, skausmingus romantinių herojų išgyvenimus. Maironio dramų veiksmas nėra vien nutolusių amžių mirazas. Praeitis atgręžta ir į dabartį; gilumoje ji susijungia ne tik su V. Krėvės, B. Sruogos, V. Mykolaičio-Putino, bet ir su šiuolaikinės mūsų dramaturgijos kontekstu, naujais mūsų literatūros mėginimais atgaivinti istorinę tematiką.

O svarbiausia turbūt tai, kad visa, kas Maironio parašyta, mums yra ne vien literatūrinis tekstas, ne vien meniškumo etalonas. „Mes žinome daug didesnių poetų už Maironį, – kalbėjo šio klasiko šimtųjų metinių minėjime V. Mykolaitis-Putinas, – tačiau Maironis mums kažkas daugiau negu jie. Ne savo raštų gausumu, ne tematikos svarumu, ne poetiniu artizmu, o savo lietuviško žodžio galia ir poveikiu mūsų sąmonei, – žodžio, padėjusio mums rasti save, apsispręsti ir visą amžių pasilikti su savo kraštu, su savo tauta.“⁸

Gal ir nelengva išvesti Maironį į modernią šių laikų sceną. Bet, kita vertus, juk dabartinis teatras tiek daug turi galimybių nušviesti ir pablizginti ilgai nejudintus tekstus, priartinti klasiką prie naujų gyvenimo reikmių, naujų tautos ir žmogaus likimo problemų. Šiaip ar taip, Maironis dramaturgas turėtų išlikti – jei ir nevaidinamas, tai nors skaitomas. Jis turi būti žinomas ir prieinamas.

Literatūra ir kalba, XXI: Maironis, Vilnius: Vaga, 1990, p. 240–254.

⁸ *Mykolaitis-Putinas V. Raštai. – V., 1969. – T. 10. – P. 592.*